

DOI 10.36074/grail-of-science.15.09.2023.49

ЖАНРОВА СПЕЦИФІКА ПОЕЗІЙ ЛІТЕРАТУРНОГО АЛЬМАНАХУ «ХЕРСОНЩИНА. АРТСПРОТИВ»

Немченко Іван Васильович 

канд. філол. наук, доцент, доцент кафедри
української й слов'янської філології та журналістики
Херсонський державний університет, Україна

Анотація. У статті розглядаються жанрові особливості ліричних текстів, розміщених у літературному альманасі «Херсонщина. Артспротив» (2023), присвяченому темі російсько-української війни. Здійснено класифікацію жанроформ поетичних публікацій сучасних українських авторів, репрезентованих у збірнику. Звертається увага на явище дифузії в жанротворчих пошуках співавторів видання.

Ключові слова: література про війну, жанр, модифікація, мотив, образ, символ.

Подіям сучасної російсько-української війни присвячено багато різножанрових літературних видань. Про них ідеться в розвідках В. Агеєвої, О. Басан, І. Булкіної, Г. Врублевської, Л. Горболіс, В. Єшкілева, О. Забужко, В. Захарченка, М. Іванова, Я. Кулінської, Я. Легкої, Б. Пастуха, В. Пахаренка, Я. Поліщука, Б. Романцової, М. Рябченко, Г. Скоріної, О. Феценко тощо. Серед новинок цієї проблематики – альманах «Херсонщина. Артспротив» (2023), упорядкований авторками ідеї цього проекту Ю. Майстренко та А. Мовчан, за редакцією А. Марущака. Збірник став помітною мистецькою подією і зайняв свою нішу в царині літератури про війну. У попередніх публікаціях ми вже звертали увагу на окремі аспекти, пов'язані з цим виданням [1; 2].

Метою пропонованої статті є простеження жанрових особливостей текстів, опублікованих у літературному альманасі «Херсонщина. Артспротив».

Структура видання має такий вигляд: 1) передмови авторок ідеї проекту й упорядниць альманаху Ю. Майстренко та А. Мовчан; 2) добірки поезій, яким передують короткі інтерв'ю з приводу змін, що відбулися в житті співавторів збірника від початку повномасштабного вторгнення Росії в Україну; 3) фотоматеріали актуальної тематики, представлені В. Братаном, Д. Плотніковим, М. Сакарою; 4) відомості про авторів. Зазначимо, що це як представники Херсонщини, так і різних куточків України, а також діаспори (з Німеччини та Польщі).

У жанровому відношенні поетичні тексти альманаху дуже розмаїті попри спільність мотивів, образів, символіки, пов'язаних із подіями сучасної російсько-української війни назагал та з долею херсонського регіону зокрема. У творчому арсеналі співавторів видання сусідять жанроформи фольклорного походження й ліричні модифікації з різних епох – від античності до сьогодення.

Насамперед слід відзначити мемуарно-публіцистичний стиль багатьох авторів, що наклав свій карб і на їх жанрові пошування. Чимало творів збірника мають вигляд фрагментарного ліричного щоденника («Лютий... Двадцять четверте...» К. Бабечко, тексти з циклу «Поклик до Спасу» О. Гунька, «1 березня 2022 р., Херсон», «Автограф. Херсон, 1 березня 2022 р.» В. Загороднюка, «Херсон сьогодні. 11-е» Т. Леонтьєвої, «Херсон. Травень» А. Марущака, «23 квітня», «14 червня», «9 серпня» А. Мовчан, «Дивились його очі в небо, в небуття...» Л. Пирогової, «Моє місто цієї зими – ламуче...» Д. Плотнікова, «Лютий, 24-е» Г. Щидловської), поетичних нотаток («Тривога» Л. Аддос, «Великодні нотатки», «Ностальгійне», «Підвальні нотатки» Г. Бокшань, «В еміграції», «Я хочу прокинутися не серед пальм...», «Я сиджу десь на березі Ісантілії...» В. Концевої, «Гортання стрічки новин...», «І ніби вже тиша запала...» З. Щербініної), віршів-спогадів («Пам'ятаєш?» К. Бідненко, «Коли я була малою...» В. Концевої, «У минуле» О. Могильди, «І знову дощ, погасло світло...» Л. Пирогової, «Вже спокій з тишею побрались...» О. Продченко, «Я пам'ятаю: вранішня тиша...» О. Пуляєвої, «Калина» Н. Теленчук). До жанру віршованого репортажу звертаються І. Грунде («Ходіть, послушайте, чи спить сьогодні Харків...»), А. Марущак («Вільний Херсон»), Р. Полтавець («Херсон. Окупація», «Херсон. Звільнення», «Херсон. Обстріли»), В. Слепчук («Звільнення Херсона»), В. Стасюк («Херсон. В листопаді весна!»), Г. Щидловської («Про віру»). Риси поетичного памфлету мають твори В. Гайдамаки («Російські орки»), В. Кулика («Дивлюсь на мапу – серце мліє...»). Стиль інвективи проглядає в поезіях «Інквізитори» В. Загороднюка, «Рахунок» А. Мельниченка, «Рускій мір» і «Рускій беспредел та його удел» І. Немченка. Авторі підкреслюють середньовічну дикість і жорстокість, людиноненависництво й розумове убогство, виявлені новітніми окупантами України.

Із циклу «Поклик до Спасу» О. Гунька, названого самим автором «поетичним щоденником війни», до альманаху ввійшли тексти «Війна. Херсонщина», «Катівня», «Королеви», «Солдат», «Оленівка», «Тамую час». У них досить органічно синтезовано риси різних жанроформ. Ефект «ясного мерехтіння кіна» (О. Ольжич) переплітається в цих віршах із психограмою війни, трагічними («Королеви», «Оленівка») і героїчними малюнками («Катівня», «Солдат»), сповіддю й полемікою («Тамую час»), автопортретом («Війна. Херсонщина»). Ліричний герой-митець репрезентує поетичну автобіографію на тлі долі своєї малої батьківщини, де «південь – наче рана ножова» [3], та в контексті співпереживання з усіма регіонами України, зокрема з окупованим Сходом: «Скажи мені, сивий Донбасе, / Яка тебе вирва здійма? // Які тебе дриги толочать? / Які тебе кпини пасуть? / Тут всіх закатованих очі / Карбують звірячості суть» [3].

Як поезії-маніфести, літературні декларації звучать у збірнику тексти «Наш меч і щит зі степу і Дніпра» В. Загороднюка, «Ніколи мені не давались так важко слова...» Г. Щидловської. Афористично звучить формула першого з них: «В нашій молитві, мові, зброї / Є щит зі степу і Дніпра» [3]. Різко й суворо лунають рядки Г. Щидловської, адресовані сучасності та літературі сьогодення: «Здається, і мова тепер у броні й у шоломі. / В абсурдному світі, який остаточно здурів» [3]. Ряд публікацій в альманасі сприймаються як розгорнуті віршовані

афоризми («До війни не можна звикнути...» Т. Леонтєєвої, «З поверненням додому» О. Могильди, «Незалежність. Сьогодні ми взнали її ціну...» Г. Щидловської). Так, у вірші Г. Щидловської пропонуються словесні формули, що звучать крилато, наприклад: «І розбомблені села, й зруйновані вцент міста – / плата за Незалежність, що має вагу хреста»; «Кожен випив чашу гірку – по вінця» [3]. У Т. Леонтєєвої такі ж рубані відшліфовані жорстоким часом фрази: «До війни не можна звикнути. / Війну не прибрати з пам'яті!»; «Війна віднімає життя / і ділить долі на нуль» [3]. Подібна щемлива віршована афористика проглядає і з поезій О. Могильди: «Мов маленька, вірити буду в добро і казку, / А ще в ЗСУ, що землю тримають, як боги»; «Ціна перемоги – це сльози дитячі й вдовині. / І по Тисині у вічність плывуть сизопері качата» [3] («З поверненням додому»).

Серед вокативних жанроутворень у альманасі насамперед представлені референсні форми (присвяти, послання, епістоли, заклики), а також некрологічні модифікації, зосібна епітафії, поменники.

У жанрі послання виступили К. Бабечко («Пообіцяй, коли закінчиться війна...»), В. Кулик («Кипить душа»), В. Клімук («Другу в Херсон»), О. Передерій («Подяка ЗСУ», «Івану Терешку»), О. Продченко («Брату»), З. Щербініна («Дніпре-Дніпре, про що твої стогони...»). У посланнях О. Передерій представлена й конкретна адресація, і палкі звертання до всього українського вояцького загалу – героїв-подвижників, що захищають рідний край від ворожої навали: «Лиш бережіть себе, наші соколи, / Болить душа за кожного із вас!» [3]. У вірші З. Щербініної через діалог із Славутичем як символом України констатуються воєнні реалії, де «тихі села, вогнем охоплені», «вся земля запорошена попелом» [3]. Жанровий вимір послання переходить у реквієм: «Виє вітер, гойдаються хвилі. / Дніпр бачить міста-силуети: / Горем згорблені чорні схили, / І порожні будинки-скелети» [3].

Жанр присвяти культивують Т. Гладиш («Херсону»), В. Кулик («Антонівський міст. Синові Роману», А. Мельниченко («Чекаю»), О. Пуляєва («Янголи окупації»), О. Хлебус («Бійцям невидимого фронту присвячується», «Тримайте небо, херсонські атланти...»), Г. Щидловська («Моя земля. Героїчній Херсонщині»). У заувагах до вірша «Янголи окупації» О. Пуляєва вказує на адресатів: «Присвячую рідному Херсону та всім тимчасово окупованим містам» [3]. У її ліричних візіях «Янголи і Бог собою людей закривають під час кожного обстрілу, / Візьми пір'їнку, загадай бажання – миру й спокою для кожного окупованого міста» [3].

Ліричні епістоли в альманасі репрезентовано Л. Аддос («Безсмертя країні!»), А. Мельниченко («Давай вип'ємо кави»). До віршів-закликів звертаються О. Кравченко («Сіре небо, хмурі люди...»), Д. Педь («Помоліться разом за Херсон...»), А. Славич («Ви не стріляйте, «браття», по братах!...»). Серпанком скорботи огорнуті епітафії Ю. Абдурашитової («Пам'яті Артемія Якименка»), А. Мовчан («Пам'яті Артемія Якименка»), А. Славич («Матуся з батьком гірко плачуть...»). Риси поменника і реквієму мають вірші А. Мельниченка («Душі»), Л. Пирогової («Дивились його очі в небо, в небуття...»), М. Сакари («Втрата»).

Наскрізною в альманасі є медитативна стихія. Поезії-монологи наявні в ліричних добірках І. Ґрунде («Я – змерзла грудка чорної землі...»), О. Кари («Цей

вибух, коли прилітає вчергове ракета російська...»), А. Флейшер («І стала майже сивою за день...»), Д. Педь («Я хочу обійняти кожного...»). У жанрі рефлексії виступили Є. Лисенко («Непомітно минає час»), О. Маляренко («Окупація...», «Гуманізація», «Новий відлік»), С. Муз («Хто ми?»). Елегійна настроєвість визначає поезію Ю. Абдурашитової («І губляться думки...», «Писати б для тебе мушлями по піску...»), Т. Леонтєвої («Мов лікар»), О. Могильди («У минуле»).

Численні вірші-портрети в альманасі можна поділити на кілька різновидів, творених у різних ракурсах та масштабах, у різній тональності. Поетизовані постаті героїнь-сучасниць представлено в творах «У дівчинки за плечима...» В. Клімук, «Херсонська Офелія» О. Маляренко. Маскулінний портретопис пропонують Г. Бокшань («Military jazz»), В. Слепчук («Ми залишим війну на завтра»). До віршів-автопортретів звертаються Ю. Бережко-Камінська («У собі я не маю війни...»), О. Гунько («Війна. Херсонщина»), О. Маляренко («Херсон – 22»). Портретування рідного міста характерне для віршів К. Бідненко («Херсон»), А. Марущака («Херсон. Травень»), О. Могильди («Херсону»). Образи Херсонщини та всієї України репрезентовано в текстах А. Славич («Мій рідний краю, сонечком зігрійти...»), Н. Теленчук («Все чорне»), Г. Щидловської («Моя земля»). А звиродніле вороже поличчя з залученням засобів сатири, гротеску, карикатури вимальовується в поезіях «росія... Яка там росія? Уже й не москва...» О. Кари, «Рускій мір» І. Немченка, «Людина» Г. Штик. У багатьох творах збірника зневага до ворожого світу передається через вживання власних московських назв не з великої, а малої літери. Наприклад, у О. Кари: «росія оспівує війни, там навіть шкільнят / навчають любити війну на культурному рівні»; «нашестья це зветься – росія»; «не ті путін землі обрав, щоб вести своє стадо на пашу» [3]. Гидка парсуна нелюда-окупанта визирає в поезії «Людина» Г. Штик: «Воланда знудить від твого обличчя. / Огида – таке твоє перше і друге ім'я» [3]. Портрет війни вимальовується у віршах «Щось у світі зламалось – невидиме і крихке...» Ю. Бережко-Камінської, «Без наркозу», «Літо» Т. Леонтєвої. У Ю. Бережко-Камінської це мозаїчний візуальний і відчуттєвий портрет воєнного лихоліття, поданий через різючі мазки й деталі: «Мама врожай зібрала – впевнено вийшла в нуль, – / Десять відер картоплі, одинадцятье – куль»; «Дизелем пахне, пилом, нудить їдким димком. / «Чуєш – палять «двохсотих», щоб не везти додому?...» [3].

Пісенні жанрові модифікації репрезентують у збірнику В. Клімук («Я тебе проведжати му вдосвіта...»), А. Марущак («Тримати стрій»), Л. Пікас («Пісня про Херсон»), В. Шведов («Молоді солдати...»). Якщо у В. Клімук культивується камерна романсова тенденція й пропонується варіація новочасної альби, то А. Марущаку й Л. Пікасу ближча вибухова енергія національних славнів. А В. Шведов демонструє орієнтацію на досвід народних козацьких пісень. Зустрічаємо в альманасі зразки гімну («Гімн Херсону» В. Гайдамаки), маршу («Таких кайданів немає...» Є. Андропова), молитви («...Бо ніч настала від вогню і диму...» Ю. Бережко-Камінської, «У хвилини тихої печалі...» В. Клімук, «До Бога» М. Сакари, «Розбуди мене, Боже, від сну...» А. Славич, «Так хочу дожити до ранку, до літа чи до зими...» О. Хлебус) тощо. У молитовному зверненні героїні твору Ю. Бережко-Камінської до Богородиці звучить голосний осуд-вирок абсурдності новітніх воєн: «О, що за дикість у двадцять першому – час терору! / Пречиста

Діво, чи вистачить / на нас Твого омофору?» [3]. Баладний характер мають тексти «Морський піхотинець» та «Каланчацькі гуси» А. Марущака, «Наші янголята» Н. Савицької, в яких озиваються як фольклорні, так і літературні традиції жанру. Стилізацією під народнопоетичні зразки є вірш О. Хлебус «Замовляння»: «Я б у відьми пішла / і кулі усі б відвела. / Замовила вітер і воду, / зашепотіла негоду, / щоб небо закрити, / щоб трави і квіти / Твої сліди замітали, / вороги засинали...» [3]. Твір суголосний із популярною в дні війни піснею «Враже» (музика А. Карнашинської на слова поетеси Л. Горової) з репертуару гурту «Енджі Крейда».

Ліричними ноктюрнами, що несуть у собі суворі прикмети й констатації воєнного часу, в альманасі представлені добірки Ю. Бережко-Камінської («Наші ночі тхнули підвалами...»), М. Лук'янченко («Тиша»), А. Флейшер («Рахую зорі. Ніч. Допоки тихо...»). У жанрі вірша-алегорії виступили О. Маляренко («Вербичка»), І. Немченко («Удав»). О. Маляренко звертається до промовистої паралелі між живучим деревом та здатною до відродження й процвітання Україною: «І ламали її, і ламалась, що критись, сама, / і казали: зникає, вже скоро не буде народу. / Та минала руїна, неначе минала зима, / й чаклувала весна для її генетичного коду» [3].

У жанрових варіаціях вірша-фантазії виступає М. Біла. Її поезія «Заплітаючи косу, не забудь вплести колосок пшениці...» зіткана з сонних візій і реалій, світла і чорноти, бажаного щастя й розчарування, коли «обертаєшся містом, яке вже зневірилось в обороні. / Тут лишилися тільки хоробрі, блаженні та забобонні. / Плетуть вінки із волошок, прикрашають місто вінками» [3]. Вірш завершується красномовним пуантом: «Розпускаючи коси, не забудь розпустити крила, / Промайнути над містом дзвінким передвісником перемоги. / Він до ранку цілує так сильно, як має змогу. / Боїться – насправді ти йому тільки снилась» [3]. У поезії «Хлопчик не вчить вірші, не перевдягається у маленького козака...», що нагадує мікродраму про долю матері і скаліченого війною сина, фантазійний вимір зміщується в бік вірша-прокляття, убивчих побажань героїні на адресу московських окупантів за їх злочини: «Єдине, чого їй хочеться – щоб кожен з країни «р» / Жив так, що насправді він краще б вмер...» [3].

Серед репрезентативних жанроформ в альманасі слід виділити сонетарну. Так, уся добірка текстів В. Кулика виконана саме за канонами класичного сонета («Дивлюсь на мапу – серце мліє...», «У них таки не вистачить ракет...», «Кипить душа», «Антонівський міст», «Козацький дух», «Мій дуб таки війну переживе...»).

Вірш-діалог пропонує К. Флекман («Слухай, що там сьогодні в Херсоні за свято велике?...»), а полілог – А. Мельниченко («Душі»). Елементи цих жанроформ присутні й у текстах Ю. Бережко-Камінської («Щось у світі зламалось – невидиме і крихке...»), В. Загороднюка («Я маю статус ВПО...»), М. Сакари («Втрата»), В. Слєпчук («Звільнення Херсона»), Н. Теленчук («Калина»), Г. Штик («Людина»).

У жанрі мініатюри пробують свої сили Є. Андронов («Могутню та велику» розірвемо на шмаття...»), В. Загороднюк («Над степом небо зазоріло...»), М. Йорж («Сонце світить, та не гріє...»), Т. Павленко («Мільйони матерів в одну єдину мить...»). Наприклад, в останньому з текстів викристалізована поетична формула ненависті й огиди до головного палія-натхненника російсько-

українського протистояння: «Мільйони матерів в одну єдину мить / Зненавиділи зло, що у кремлі сидить. / Того маленького смердючого тхора, / Який придумав, що війна – цікава гра» [3]. А лірична мініатюра В. Загороднюка «Над степом небо зазоріло...» стисло передає сутність українського світу через відповідну символіку (вільне буття, мирна праця, за потреби – готовність боронитися від агресивних зайд): «Над степом небо зазоріло, / А він від вибухів затерп. / І на своє гаряче тіло / Поклав, як щит, у ранах серп» [3].

Вірш-полеміка Г. Чернат «Колись давно росія поубивала кобзарів...» загострює конфлікт між українським та російським світами, доводить невмирущість душі-пісні нашої героїчної нації: «Не вбили голос ви свободи, / ті кобзарі були сліпі, / та чули серцем біль народу. / А ви всі душами сліпі. / Ніколи вам не вбити кобзарської душі» [3]. Полемічний характер має й послання О. Продченко «Брату», адресат якого, живучи в Москві, настільки став зазомбованим російською пропагандою, що не вірить навіть рідній сестрі – очевидиці злочинів окупантів в Україні. Фраза «Я буду фейком для тебе» [3], яка обрамляє текст, звучить як словесний ляпас кожному, хто заперечує звірства загарбників на українській землі.

Профетичний характер мають твори І. Грунде («Нехай ці чорноземи родючі...»), В. Кулика («Мій дуб таки війну переживе...»), Л. Пікас («Прийде перемога!»), М. Сакари («Війна закінчиться...»). Тож їх можна визначити як вірші-пророцтва. У першому з названих текстів фігурує символіка миру (зерно, що проростає «у скропленій кров'ю землі», бузьки-лелеки «у чистому небі») та візія вже повоєнного буття народу-переможця: «Заспокояться ріки бурхливі, / Висохнуть сльози гарячі, / І будуть щасливі люди / в Україні квітучій моїй!» [3]. У поезії В. Кулика розроблено традиційний мотив змієборства з відповідною конкретизацією – звісно ж, ідеться про поразку змія московського у двобої з сакралізованим українським світом. У вірші М. Сакари бачиться подібний фінал такого протистояння: «Настане мир і спокій в Україні, / Із усім світом станемо єдині. / А ворогів прийме сира земля» [3]. Героїчний струмінь і профетизм споріднює тексти альманаху з творами поетів Празької школи.

Жанр ліричного порадики-інструкції апробує З. Щербініна («Заборони собі звук...»). Це віршована мозаїка, поза якою постають буденні деталі окупації з приписами комендантської години, полюванням ворожих снайперів за невгодними постатями чи барвами тощо. Прийом градації допомагає авторці передати задушливу атмосферу в захопленому чужинцями місті та спародіювати стиль їх окупаційних табу-повідомлень («Заборони собі звук»; «Заборони собі світло»; «Заборони собі колір»; «Заборони собі дихати цим повітрям») [3]. Відтак навала ворожих обмежень і заборон викликає навіть у пересічного обивателя нехоть та огиду до свавільно нав'язуваних «правил» поведінки, згідно з настановами репрезентантів російського світу.

У багатьох жанрових модифікаціях, запропонованих на сторінках альманаху, наявні дифузійні процеси, творення синтетичних жанроформ. У поезії «Вже спокій з тишею побрались...» О. Продченко пейзаж переходить у спогад. Вірш-автопортрет Ю. Бережко-Камінської «У собі я не маю війни...» є й розгорнутою самохарактеристикою героїні-письменниці («Я не тут. І – не там. Все моє – у мені»; «Хто я? Скрик на струні, / Пальцем стиснута дроз до судоми»),

і молитвою («Прожени / Дух війни, / Смак війни, / Біль війни») і заклинанням («Враже, згинь! Увійди у примарні дими») [3]. Твір А. Мельниченка «Рахунок» є віршем-вироком: «Як прийде час, пред'явимо рахунок / За душі, покалічені війною. / За той гіркий останній поцілунок, / Того, хто вже не вернеться із бою. / За сиву матір, що не дочекалась / Свого єдиного коханого синопка» [3]. А водночас це поезія-прокляття, звернена до російських загарбників: «Весь рід ваш – то страшна хвороба. / Відповісте за всі свої гріхи. / Не притаманна вам людська подоба. / Ви прокляті віднині й навіки» [3].

Альманах «Херсонщина. Артспротив» засвідчив, що професійні письменники й аматори з України та діаспори, що взяли участь у цьому літературно-мистецькому проєкті, й у найтяжчі моменти власного життя та буття рідного народу не складають своєї зброї – слова. До яких би найрізноманітніших жанрових модифікацій не звертались вони у своїх добірках, основний пафос цього видання – звитяжний, оптимістичний, життєствердний. Автори тяжіють до синтетизму в царині генерики та стильових пошукань, орієнтуючись на кращі традиції національного фольклору, вітчизняної та світової літератури.

Список використаних джерел:

- [1] Немченко, І. (2023). Героїко-патріотичний пафос літературного альманаху «Херсонщина. Артспротив». Грааль науки: міжнародний науковий журнал: за матеріалами VI Міжнародної науково-практичної конференції «Scientific researches and methods of their carrying out: world experience and domestic realities», 4 серпня 2023 року, ГО «Європейська наукова платформа» (Вінниця, Україна) та ТОВ «International Centre Corporative Management» (Відень, Австрія), (30), 228-236. <https://archive.journal-grail.science/index.php/2710-3056/issue/view/04.08.2023>
- [2] Немченко, І. (2023). Образ рідного краю в літературному альманасі «Херсонщина. Артспротив». WayScience: International Electronic Scientific and Practical Journal: Global Society in Formation of New Security System and World Order: Proceedings of the 2nd International Scientific and Practical Internet Conference, July 27-28, 2023. FOP Marenichenko V.V., Dnipro, Ukraine, (August), 259-261. <http://www.wayscience.com/wp-content/uploads/2023/08/Conference-Proceedings-July-27-28-2023-1.pdf>
- [3] Херсонщина. Артспротив: літературний альманах. (2023). Одеса: Олді+.